

שְׂרָאֲתָהּ דָם נְדָה לאחר ששמשה מיטתה, והרי היא עכשיו טמאה בשתי טומאות: קרי ונידה - כל אלה **צְרִיכִין טְבִילָה** לדברי תורה ולתפילה, ואף על פי שאין טבילתם מטהרת אותם לגמרי, **וְרַבֵּי יְהוּדָה פּוֹטְרִים** אותם מטבילה ומותרין להתפלל בטומאה³⁴:

פרק רביעי

זמני התפלה

משנה א

תְּפִלַּת הַשַּׁחַר שתקנוה כנגד תמיד של שחר, זמנה מתחילת היום **עַד הַצֹּאת הַיּוֹם**, כתמיד של שחר הקרב עד חצות³⁵. **רַבֵּי יְהוּדָה אֹמְרִים: עַד אַרְבַּע שָׁעוֹת** מזריחת החמה³⁶, שסובר הוא שזמן הקרבת התמיד עד ארבע שעות.

תְּפִלַּת הַמְּנַחָה - זמנה נמשך **עַד הָעֶרֶב** כקרבן התמיד של בין הערבים שקרב עד הערב. **רַבֵּי וְהַלְכָה כְּרַבֵּי יְהוּדָה: תְּפִלַּת הַמְּנַחָה עַד הָעֶרֶב**. עד שתחשך:

ביאורים והרחבות

אף על פי שהזב טמא טומאת שבעה, ואין טבילה זו מטהרתו, עדיין הוא צריך טבילה לדברי תורה, כתקנת עזרא משום קרי. וכן נדה, אם באה להתפלל עמידה. וכן אשה שפלטה שכבת זרע - הרי היא כבעל קרי.

34. בגמרא (כו, א) שאלו: בעל קרי שראה זיבה לרבי יהודה מהו? האם נאמר שרבי יהודה פטר בזב משום שלכתחילה אינו בר טבילה (שטבילה אינה מועילה באמצע שבעה ימים של זיבה), אבל בבעל קרי שמתחילה נתחייב בטבילה, ואחר כך נטמא טומאה חמורה, יחייב בו רבי יהודה טבילה, או שמא הוא פוטר בכל מקרה, בין בזב בין בבעל קרי שראה זיבה? והשיבו מהמשנה "המשמשת וראתה נידה צריכה טבילה, ורבי יהודה פוטר", והרי "המשמשת" היא כבעל קרי שראה זיבה ובכל זאת פוטר רבי יהודה, מכאן שאין רבי יהודה מבדיל בין המקרים, ובכל מקרה הוא פוטר, כיון שעתה הטבילה לא מועילה.

35. בגמרא (כו, א) הקשו מבריייתא הסותרת את הזמנים שבמשנה: "מצותה עם הניח החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ביום", הרי שזמנה של תפלת שחרית הוא מיד עם זריחת השמש ולא עד חצות? ותרצו: ברייתא זו לא נתכוונה לקבוע הלכה, אלא היא לתיקון, אותם אנשים המקדימין למצוות ומחזירים לעשות דבר בזמנו ומצותו, ומשנתנו - למאחרים, שלא יאחר יותר מחצות, שמשם ואילך עבר הזמן.

עוד למדין (כו, ב): איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר: תפלות אבות תקנום, רבי יהושע בן לוי אמר: תפלות כנגד תמידין תקנום. ומסקנה דמילתא, רבי יוסי ברבי חנינא סובר: תפלות אבות תקנום, ואסמכינהו רבנן אקרבנות.

36. בגמרא (שם) שאלו האם "עד ארבע שעות" הכוונה עד ועד בכלל, כולל שעה רביעית, או

ר' עובדיה מברטנורא שראתה נדה אחר ששמשה, צריכין טבילה: ורבי יהודה פוטר. אף במשמשת שראתה נדה פטר ר' יהודה, ואף על גב דמעיקרא בת טבילה הות ואיכא למימר דלא פקעא חובת טבילה מינה. וכבר כתבנו לעיל דבטלוה לטבילותא מפני שהיתה תקנה שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה:

ד א תְּפִלַּת הַשַּׁחַר עַד הַצֹּאת. שכן תמיד של שחר קרב עד חצות לרבנן, ולר' יהודה אינו קרב אלא עד ארבע שעות ביום. ועד ד' שעות היינו עד סוף שעה רביעית שהוא שליש היום בזמן שהיום "ב שעות, וכן זמנה לעולם עד סוף שליש היום לפי אורך הימים וקטנן כדכתבינן לעיל גבי ק"ש.

יְהוּדָה אָמַר: עַד פְּלֶג הַמְנַחָה - עד חצי זמן מנחה קטנה, והוא שעה ורבע קודם הלילה³⁷.
תְּפִלַּת הָעֶרֶב אֵין לָהּ קָבַע וזמנה כל הלילה³⁸.
וְשֵׁל מוֹסְפִין - תפלת מוסף זמנה **כָּל הַיּוֹם** כקרבן מוסף הקרב כל היום. **רַבִּי יְהוּדָה אָמַר: עַד שְׁבַע שָׁעוֹת** מזריחת החמה³⁹.

משנה ב

רַבִּי נְחוּנְיָא בֶן הַקָּנָה* הָיָה מְתַפְּלֵל בְּכַנְיֹסְתוֹ לְבֵית הַמְדֻרָּשׁ וּבִיָּצֵאתוֹ תְּפִלָּה קֶצֶרְתָּ. אָמְרוּ לוֹ חַכְמַיִם: מַה מְקוֹם - מַה טִּיבָה שֶׁל לְתַפְּלָה זֹאת? אָמַר לָהֶם: בְּכַנְיֹסְתִי אֲנִי מְתַפְּלֵל שְׁלֵא תֶאֱרַע

ר' עובדיה מברטנורא
 עד פלג המנחה. זמן מנחה קטנה הוא מתשע שעות ומחצה עד הלילה, שהם שתי שעות ומחצה, נמצא פלג המנחה שהוא חצי שיעור זה שעה ורביע. ופסק ההלכה בזה, דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, והרוצה לעשות כדברי חכמים ולהתפלל תפלת המנחה עד הערב יעשה, ובלבד שלא יתפלל ערבית בזמן זה, שכיון שמחשיב אותו יום לענין שמתפלל בו מנחה אינו יכול להחשיבו לילה ולהתפלל בו ערבית. ואם בא לעשות כדברי

רבי יהודה שלא להתפלל מנחה אלא עד פלג המנחה שהוא שעה ורביע קודם הלילה עושה ומשם ואילך יוכל להתפלל ערבית: אין לה קבע. זמנה כל הלילה. והא דתני אין לה קבע ולא קתני זמנה כל הלילה, לאשמעינן דתפלת ערבית רשות, לפי שהיא כנגד הקרבת איברים ופדרים שקרבים כל הלילה, והנגד רשות ניהו שכיון שזרק הדם נרצה הקרבן אף על פי שנטמאו איברים ופדרים או שאבדו. ומיהו האידנא קבלוה עליהם כחובה: ושל מוספין כל היום. אם אחרה אחר שבע יצא, אבל נקרא פושע וכן הלכה: ב מה מקום. כלומר מה טיבה: שלא תארע תקלה. שלא יבא מכשול על ידי, כדמפרש בבבוייתא,

ביאורים והרחבות

עד ולא עד בכלל ורק עד סיום שעה שלישית בלבד? ומסקנת הגמרא היא ש"עד ועד בכלל", כלומר עד סוף שעה רביעית. וכן סוף זמן תפלת המנחה לדעת רבי יהודה הוא עד סוף פלג המנחה.

37. פירוש: הואיל וזמן מנחה קטנה מתחיל מתשע שעות ומחצה של היום, נמצא שיש שתי שעות ומחצה עד הלילה, וסובר רבי יהודה שתפילת המנחה היא עד מחצית אותו זמן, היינו שעה ורבע. בגמרא (כז, א) שאלו האם הלכה כרבי יהודה גם במנחה? והמסקנה היא: **דעבד כמר - עבד, ודעבד כמר עבד.**

38. בגמרא (כז, ב) שאלו מאי אין לה קבע? והשיבו: כמאן דאמר: תפלת ערבית רשות. דאמר רב יהודה אמר שמואל: תפלת ערבית, רבן גמליאל אומר: חובה, רבי יהושע אומר: רשות. אמר אביי: הלכה כדברי האומר חובה, ורבא אמר: הלכה כדברי האומר רשות.

39. בגמרא (כח, א) למדין בשם רבי יוחנן, שהמתפלל תפלת מוספין כל היום נקרא פושע.

רבי נחוניא בן הקנה

רבי נחוניא בן הקנה היה תנא מהדור השני. היה דורש את התורה בכלל ופרט, ומסר דרך זו לתלמידו רבי ישמעאל (שבועות כו, א). הצטיין בחסידות ובמידות נעלות, וכששאלוהו תלמידיו: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת חברי, וותרן בממוני הייתי (מגילה כח, א).

תַּקְלָה עַל יָדַי - שלא אכשל בדבר הלכה ולא אגרום לכשלון חברי, וּבִיציאתי אֲנִי נוֹתֵן הוֹדְיָה עַל חֲלָקַי ששם חלקי מיושבי בית המדרש⁴⁰:

משנה ג

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: בְּכָל יוֹם וְיוֹם מִתְפַּלֵּל אָדָם
- חייב להתפלל תפילת שְׁמוֹנֶה עָשָׂר⁴¹ ברכות.
רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: די אם יתפלל מְעִיֵן תפילת
שְׁמוֹנֶה עָשָׂר - תפילה מקוצרת⁴². **רַבִּי עֲקִיבָא**

אומר וביציאתו מהו אומר משמע דחובה למימרינהו: ג מעין שמונה עשרה. אית דמפרשי בגמרא שאומר מכל ברכה וברכה מן האמצעיות בקוצר וחותרם על כל אחת ואחת. ואית דאמרי, הבינו ה' אלהינו לדעת דרכיך, שהיא ברכה אחת שיש

ר' עובדיה מברטנורא שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו [בין] חברי, הרי רעה שתבא על ידי שאגרום להם שיענשו: אני נותן הודיה על חלקי. מודה על הטובה שחלק לי ששם חלקי מיושבי בית המדרש. ושתי תפלות הללו בכניסתו לבית המדרש וביציאתו חובה על כל איש ואיש לאמרן, דהכי אמרינן בברייתא בכניסתו מה הוא

ביאורים והרחבות

40. בגמרא (כח, ב) מובא הנוסח המלא של דברי רבי נחוניא בתפילתו: ת"ר: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם. ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים - אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים - אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים - אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת. נוסח האריז"ל: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי, שלא נכשל בדבר הלכה, ולא נאמר על טמא טהור, ולא על טהור טמא, ולא על איסור מותר, ולא על מותר איסור, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה, ואשמח אני בהם, ולא אכשל אני בו וישמחו הם בי, כִּי ה' יִתֵּן חֶקְמָה מִפִּי דַעַת וְחַבְדָּה, גַּל עֵינַי וְאֶבְיטָה נִפְלְאוֹת מִתּוֹרָתְךָ. ואחר כך היה מתחיל לעסוק בתורה, ואמנם תפלה אחרונה ביציאתו מבית המדרש לא שמעתיו ממנו לעולם (שער המצוות בפרשת "ואתחנן").

41. בגמרא (כח, ב) שאלו הני שמונה עשרה כנגד מי? והשיבו: אמר רבי הלל בריה דרבי שמואל בר נחמני: כנגד שמונה עשרה אזכרות שאמר דוד ב"הבו לה' בני אלים" (תהלים כט). רב יוסף אמר: כנגד שמונה עשרה אזכרות שבקריאת שמע. אמר רבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי: כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה.

עוד הקשו, הרי תשע עשרה ברכות הן בתפילה ולא שמונה עשרה? ותרצו: אמר רבי לוי: ברכת המינים ביבנה תקנוה. וכנגד מי תקנוה? לרבי הלל כנגד "אל הכבוד הרעים", לרב יוסף כנגד "אחד" שבקריאת שמע, לרבי תנחום אמר רבי יהושע בן לוי כנגד חוליה קטנה שבשדרה. עוד למדין: ת"ר: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיוודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה.

42. בגמרא (כט, א) שאלו מאי מעין שמונה עשרה? והשיבו: רב אמר: מעין כל ברכה וברכה (אומר כל ברכה מהאמצעיות בקיצור, וחותרם בכל אחת ואחת), ושמואל אמר: "הבינו ה' אלהינו לדעת

ר' עובדיה מברטנורא
 בה מעין כל הברכות
 האמצעיות של שמונה עשרה,
 וחותרם ברוך אתה ה' שומע
 תפלה: שגורה בפיו. שהוא
 למוד ורגיל בה. והלכה כרבי
 עקיבא שמי שאין תפלתו
 שגורה בפיו, או בשעת הדחק,
 מתפלל אדם שלש ראשונות
 ושלש אחרונות והבינו באמצע
 שהיא מעין כל האמצעיות, חוץ
 מימות הגשמים שאינו מתפלל
 הבינו מפני שצריך לומר
 שאלה בברכת השנים, וחזן
 ממוצאי שבתות וי"ט שצריך
 לומר הבדלה בחונן הדעת:
 ד העושה תפלתו קבע.
 שתפלתו דומה עליו כמשאוי.
 ולשון קבע שאומר חוק קבוע
 עלי להתפלל וצריך אני לצאת
 ממנה: מתפלל תפלה קצרה.

ומה היא תפלה קצרה, שאומר הושע ה' את עמך וגו': בכל פרשת העבור. אפילו בשעה שהם פורשים לעבירה, יהיו צרכיהם גלויים לפניך לרחם עליהם, פרישת לשון פרישה, העבור של עבירה. ואין הלכה כרבי יהושע, אלא התפלה שמתפללים במקום סכנה היא צרכי עמך מרובים וכו'.

ביאורים והרחבות

דרכיך, ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחקנו ממכאובנו, ודשנו בנאות ארצך, ונפוצותינו מארבע תקבץ, והתועים על דעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידך, וישמחו צדיקים בבנין עירך ובתיקון היכלך ובצמיחת קרן לדוד עבדך ובעריכת נר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה. ברוך אתה ה' שומע תפלה" (והיא ברכה אחת במקום הברכות האמצעיות, הכוללת תוכן של כל הברכות).

43. בגמרא (כט, ב) שואלין: מאי קבע? אמר רבי יעקב בר אידי אמר רב אושעיא: **כל שתפלתו דומה עליו כמושי**. ורבנן אמרי: **כל מי שאינו אומרה בלשון תחנונים**. רבה ורב יוסף דאמרי תרווייהו: **כל שאינו יכול לחדש בה דבר**. אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרווייהו: **כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה** (תפלת יוצר עם הנץ החמה ותפלת המנחה עם שקיעת החמה - רש"י).

44. בגמרא (שם) שאלו **מאי פרשת העיבור?** ופירשו: אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה (כעס) כאשה עוברה - יהיו כל צרכיהם לפניך. איכא דאמרי, אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה - יהיו כל צרכיהם לפניך.

45. בתוספתא בגמרא (כט, ב) שואלין: **איזו היא תפילה קצרה?** רבי אליעזר אומר: "עשה רצונך בשמים ממעל, ותן נחת רוח ליראך מתחת, והטוב בעיניך עשה, ברוך אתה ה'"

אומר: אם שגורה תפלתו בפיו - שרגיל בה ויכול להתפלל בלי טעויות - **יתפלל תפלת שמונה עשרה בשלמות, ואם לאו** - יתפלל רק **מעין שמונה עשרה**:

משנה ד

רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע - כחובה קבועה, שהתפילה דומה עליו כמשא והוא מתפלל כדי למלא חובתו - **אין תפלתו תחנונים** אין בה רוח חן, אך יצא ידי חובה⁴³.

רבי יהושע אומר: המהלך במקום סכנה ואין דעתו מיושבת עליו, **מתפלל תפלה קצרה** והיינו שהוא **אומר** את הנוסח הזה: **"הושע השם את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור** - אפילו בשעה שפורשים לעבירה⁴⁴ **יהיו צרכיהם לפניך**. **ברוך אתה ה' שומע תפלה**"⁴⁵:

משנה ה

הָיָה רוֹכֵב עַל הַחֲמוֹר וְהִגִּיעַ זְמַן תְּפִילָה - לֹא יִתְפַּלֵּל כִּשְׁהוּא רוֹכֵב אֲלֵא יֵרֵד. וְאִם אֵינּוּ יָכוֹל לֵירֵד - שֶׁאֵין לוֹ מִי שִׁישְׁמֹר עַל הַחֲמוֹר - יִחְזִיר אֶת פָּנָיו כְּנֶגֶד יְרוּשָׁלַיִם, וְאִם אֵינּוּ יָכוֹל לְהִחְזִיר אֶת פָּנָיו - יִכּוֹן אֶת לְבוֹ - מֵחֲשַׁבְתּוֹ כְּנֶגֶד בֵּית קֹדֶשׁ הַקְּדוּשִׁים וְיִתְפַּלֵּל⁴⁶:

משנה ו

הָיָה יוֹשֵׁב בְּסִפִּינָה אוֹ בְּקֶרֶן אוֹ בְּאַסְדָּה - רִפְסוּדָה, יִכּוֹן אֶת לְבוֹ - מֵחֲשַׁבְתּוֹ כְּנֶגֶד בֵּית קֹדֶשׁ הַקְּדוּשִׁים:

משנה ז

רַבִּי אֱלֵעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר: אֵין תְּפִלַּת הַמוֹסְפִין נֹאמֶרֶת אֶלָּא בְּחֶבֶר עִיר - בְּצִיבּוֹר, וְלֹא בִיחִיד, שֶׁהוּאִיל וְהִיא שֶׁבַח לֵה' וְאֵין בָּהּ תַּחֲנוּנִים, דִּי שֶׁהִצִּיבּוֹר יִתְפַּלֵּל אוֹתָהּ. וְחֻכְמָיִם אוֹמְרִים: בְּחֶבֶר עִיר וְשֵׁלָא בְּחֶבֶר עִיר - בֵּין בְּצִיבּוֹר וּבֵין בִּיחִיד.

בְּחֶבֶר עִיר. בְּחֶבֶר עִיר, כְּלוּמַר בְּצִבּוֹר וְלֹא בִיחִיד: בְּחֶבֶר עִיר וְשֵׁלָא בְּחֶבֶר עִיר. בֵּין בְּצִבּוֹר בֵּין

ביאורים והרחבות

שומע תפילה". רבי יהושע אומר: "שמע שועת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפילה". רבי אלעזר ברבי צדוק אומר: "שמע צעקת עמך ישראל ועשה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפילה". אחרים אומרים: "צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפילה". אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

עוד שאלו מה ההבדל בין תפלת "הביננו" לתפלה קצרה? והשיבו: הביננו - צריך שיתפלל שלש ברכות ראשונות לפניו, ושלש אחרונות לאחריה, וכאשר מגיע לביתו אינו צריך שיחזור ויתפלל, ובתפלה קצרה אינו צריך להתפלל שלש ברכות ראשונות ושלש ברכות אחרונות, וכאשר מגיע לביתו צריך לחזור ולהתפלל. והילכתא: הביננו - מעומד, תפילה קצרה - בין מעומד בין מהלך.

46. בגמרא (ל, א) מובאת תוספתא: ת"ר: היה רוכב על החמור והגיע זמן תפילה, אם יש לו מי שיאחז את חמורו - ירד למטה ויתפלל, ואם לאו - ישב במקומו ויתפלל, רבי אומר: בין כך ובין כך - ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו. אמר רבא ואיתימא רבי יהושע בן לוי: הלכה כרבי.

עוד למדין (שם): היה עומד בחוצה לארץ - יכוין את ליבו כנגד ארץ ישראל שנאמר: "והתפללו

ר' עובדיה מברטנורא

ומתפלל אותה אדם כשהוא מהלך. ואינו מתפלל לא ג' ראשונות ולא ג' אחרונות. וכשיעבור מקום הסכנה ותתישב דעתו צריך לחזור ולהתפלל תפלה כתקנה אם לא עברה עונתה: ה היה רוכב על החמור ירד. אין הלכה כסתם משנה זו, אלא בין יש לו מי שיאחז חמורו בין אין לו מי שיאחז חמורו לא ירד, מפני שאין דעתו מיושבת עליו כשהוא יורד: יחזיר את פניו לצד ירושלים, שנאמר (מלכים א ח) והתפללו אליך דרך ארצם: יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים. שנא' (שם) והתפללו אל המקום הזה: ו באסדא. עצים הרבה קשורים ומהודקים יחד, ומשיטים אותם בנהר ובני אדם הולכים עליהם. ובלשון מקרא (ד"ה ב ב) קרוין רפסודות: ז אין תפלת המוספים אלא

ר' עובדיה מברטנורא
 ביחיד: רבי יהודה אומר
 משמו. של ר' אלעזר בן עזריה.
 ואיכא בין ת"ק לרבי יהודה
 יחיד הדר בעיר שאין שם
 עשרה לת"ק אליבא דר' אלעזר
 דאמר לא תקנוה אלא בחבר
 עיר יחיד זה פטור, ולר"י אין
 יחיד פטור אלא כשהוא במקום
 עשרה שש"צ פטור. והלכה
 כחכמים:
ה א אין עומדין מתוך כובד
 ראש. הכנעה ומורא דכתיב
 (תהלים ב) עבדו את ה' ביראה,
 ועבודה זו תפלה היא: שוהים
 שעה אחת. במקום שבאו
 להתפלל:

רבי יהודה אומר משמו של רבי אלעזר בן עזריה:
כל מקום שיש חבר עיר - אם יש מנין
 שמתפללים מוסף בעיר הזו - **היחיד פטור**
מתפלת המוספין - ששליח צבור פוטרו, ואם אין
 שם מנין - צריך להתפלל ביחידות. אך לתנא קמא
 היחיד פטור מתפלת מוסף בכל מקרה:

פרק חמישי

כוונת הלב בתפלת שמונה עשרה

משנה א

אין עומדין להתפלל תפילת עמידה אלא מתוך כבוד ראש - בהכנעה ומורא, שנאמר (תהילים ב),
 יא): "עבדו את ה' ביראה"⁴⁷.

חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת
 לפני התפילה ומתפללים, כדי שיכוננו את לבם למקום⁴⁸.

ביאורים והרחבות

אליך דרך ארצם, היה עומד בארץ ישראל - יכוון את ליבו כנגד ירושלים שנאמר: "והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת", היה עומד בירושלים - יכוון את ליבו כנגד בית המקדש שנאמר: "והתפללו אל הבית הזה", היה עומד בבית המקדש - יכוון את ליבו כנגד בית קדשי הקדשים שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה", היה עומד בבית קדשי הקדשים - יכוון את ליבו כנגד בית הכפורת, היה עומד אחורי הכפורת - יראה עצמו כאילו לפני הכפורת. נמצא עומד במזרח - מחזיר פניו למערב, במערב - מחזיר פניו למזרח, בדרום - מחזיר פניו לצפון, בצפון - מחזיר פניו לדרום. נמצאו כל ישראל מכוונים את ליבם למקום אחד. אמר רבי אבין ואיתימא רבי אבינא: מאי קראה - "כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות" - תל שכל פיות פונים בו.

47. בגמרא (לא, א) אמרו ת"ר: אין עומדין להתפלל לא מתוך דין, ולא מתוך דבר הלכה, אלא מתוך הלכה פסוקה. ואמרו: רבנן עבדי כמתניתין (כובד ראש) רב אשי עביד כברייתא (הלכה פסוקה).

עוד למדין (שם) תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים - אלא מתוך שמחה של מצוה.

עוד למדין (שם) תנו רבנן: המתפלל צריך שיכוון את ליבו לשמים. אבא שאול אומר: סימן לדבר, "תכין ליבם תקשיב אוזנך". תניא, אמר רבי יהודה: כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור - היה מקצר ועולה, מפני טורח ציבור, וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו - אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל כך למה? מפני כריעות והשתחויות.

48. בגמרא (לב, ב) שאלו, מנין לנו שיש לשהות בתפילה? והשיבו: אמר רבי יהושע בן לוי: אמר קרא "אשרי יושבי ביתך" (ואחר כך "עוד יהלוך סלה"). ואמר רבי יהושע בן לוי: המתפלל